

3. ქეკელიძე

ზოგიერთი საკითხი ქვეთიმა ქართულის სხოვრებისა და მრქანალოვის შესახებ

გამოჩენილი ქართველი მოლქაწის ექვთიმე ათონელის შესახებ ბევრი თქმულა და დაწერილა, საკმაოდ გარკვეულია მისი დამსახურება ქართული კულტურისა და ლიტერატურის ისტორიაში. მიუხედავად ამისა, ყველაფერი მაინც არ ვიცით ამ სახელოვანი ადამიანის გარემო, რიგი საკითხებისა მის შესახებ ჯერ კიდევ სარკვევი და საძიებელია. წინამდებარე ნაშრომი მიზნად ისახავს გამოვწმაროს ზოგიერთ ასეთ საკითხს.

1. ქვეთიმა ათონელის ორიგინალური ქართული შრომა

დღეს საკმაოდ კარგადაა ცნობილი ხასიათი ექვთიმე ათონელის ლიტერატურული საქმიანობისა. ექვთიმე, — ამბობს მისი ბიოგრაფი გიორგი ათონელი, — ღამოჩნდა სამკაულად ნათესავისა ჩუენისა და... განანათლა ქართველთა ენად და ქუეყანად... თარგმნილთა მისთა წიგნთა სიტკბობდა... ოხრის ყოველსა ქუეყანასა»¹. როგორც ვხედავთ, ექვთიმეს ღვაწლი, გიორგის წარმოდგენით, იმაში მდგომარეობს, რომ მან თავისი თარგმანებით „განანათლა ქუეყანად ჩუენი“. ის ჩვენ გვაცნობს იმასაც, თუ როგორ მოხდა ეს. მამამისი, იოანეო, ამბობს გიორგი, ეუბნებოდა ექვთიმეს: «შვილო ჩემო! ქართლისა ქუეყანად დიდად ნაკლულევან არს წიგნთაგან და მრავალნი წიგნი აკლიან», — იგულისხმება, იმათგან, რომელნიც ბერძენთა შორის მოიპოვებოდა იქამად, — «და ვხედავ, რომელ ღმერთსა მოუმაღლებია შენდა; აწ ილუაწე, რათა განამრავლო სასყიდელი შენი ღმერთისაგან. და იგი, ვითარცა იყო ყოველსა ზედა მორჩილ, მოსწრაფედ შეუღდა ბრძანებასა მისსა და იწყო თარგმნად და ყოველნივე განაკვრნა». დავით კურაპალატიცო, განაგრძობს ის, «ზედადსხედა მოუწერნ, რათა თარგმნიდეს და წარსცემდეს. და იგი სანატრელი შეუსუენებელად თარგმნინ და რადთურთით არა სცემდა განსუენებასა თავსა თვსსა... არამედ ყოველადვე იჭირვინ და ღამეთა ათევენ, რამეთუ უფროდსნი წიგნი ღამით სინათლითა უთარგმნიან».

ამრიგად, ჩვენს განკარგულებაში არსებული მასალების მიხედვით, ექვთიმე არის „თარგმანი“ და მისი ლიტერატურული მემკვიდრეობა ამოიწურება თარგმანებით. ისმის კითხვა: ნუთუ ასეთი ნიჭის, მომზადების, განათლებისა და

¹ „ათონის კრებული“ (ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წლის ხელნაწერი აღაპებით 1901 წ.), გვ. 4.

ერუდიციის კაცს, რომელიც, მისი ბიოგრაფის ცნობით, აკვირვებდა ქუეყანას არა ხოლო ქართლისასა, არამედ საბერძნეთისასაცა¹, არაფერი ორიგინალური, თავისი საკუთარი, არ დაუწერია და ის მარტო სხვისი შრომების გადმოქართულებით კმაყოფილდებოდა? მართალია, როგორც დღეს გარკვეულია, მისი მთარგმნელობითი მეთოდი მეტად თავისებურია: ექვთიმე მონურად არ მისდევს ბერძნულ ტექსტს, სიტყვა-სიტყვით არ თარგმნის მას — ის ავრცობს ან ამოკლებს ტექსტს, შეაქვს შიგ სხვადასხვა წყაროდან დამატებითი ცნობები და ინტერპოლაციები, უშვებს დედნის მთელ ადგილებს, უნატებს თავის კომენტარებს და სხვა; ასე რომ, იშვიათად უთარგმნია მას თხზულება ისე, როგორც ის დედანშია წარმოდგენილი. უმეტეს ნაწილად ის იძლევა ახალს, დამოუკიდებელს, ასე ვთქვათ, გამოკრებილს რეცენზიას ამა თუ იმ თხზულებისას. ექვთიმესო, ამბობს ეფრემ მცირე, „მადლითა სულისა წმიდისაჲთა კელეწიფებოდა შემატებაჲცა და კლებაჲცა“². ამ მიდგომითა და თვალსაზრისით თითოეული მისი თარგმანი ორიგინალური ელემენტების შემცველია, მაგრამ არსებითად, ძირითადად ის მაინც თარგმანია, ორიგინალურ ნაწარმოებს ექვთიმეს ლიტერატურული მემკვიდრეობა, რომელსაც ჩვენ ამდენ ხანს ვიცნობდით, არ იძლეოდა.

ამეამად აღმოჩნდა ევზოგრაფიული ჟანრის ერთი ნაწარმოები, რომელიც, მიუხედავად იმისა, რომ პატარა მოცულობისაა, საკმარისად ამჟღავნებს და ნათელს ჰფენს ამ შესანიშნავი მოღვაწის ორიგინალური შემოქმედების უნარს. ეს არის „ლოცვაჲ წმიდისა მამისა ჩუენისა ეფთჳში ქართველისაჲ“. როგორც თხზულება, ის, ვიმეორებთ, პატარაა, მაგრამ როგორც „ლოცვა“, ძალზე გრძელია. ეს ნაშრომი აღმოჩნდა საქართველოს ცენტრალური არქივის ფონდებში, სახელდობრ ხელნაწერში № 321, გვ. 121 v — 124 r. ხელნაწერი ეტრატისაა, უპაჟინაციო, ტყავგადაკრულ ხის ყდაში, ზომით 7×12, დაწერილია ნუსხა ხუცურით. ხელნაწერი წარმოადგენს ე. წ. „ჟამნ-გულანის“ ტიპის კრებულს, რომელშიც მოცემულია: ლოცვანი, ფსალმუნები, სახარება-აპრაკოსი, თთუენი წელიწდისანი და კურთხევანი. ხელნაწერს თარიღი არ გააჩნია, მაგრამ შეუძლებელი არაა მისი გადაწერის დროის გარკვევა. მის ერთ-ერთ შემადგენელ სტატილაში, რომელსაც ეწოდება „ძეგლის-წერაჲ სარწმუნოებისაჲ“ და რომელიც, საეკლესიო ტიპიკონით, დიდმარხვის პირველი კვირიაკისთვის არის განკუთვნილი, ჩვეულებისამებრ ჩამოთვლილია გარდაცვალებული მეფეები როგორც ბერძნებისა, ისე ქართველებისა³. ქართველ მეფეთაგან აქ, როგორც გარდაცვლილნი, მოხსენიებული არიან: ბაგრატ IV, დავით

¹ „ათონის კრებული“ (ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წლის ხელნაწერი აღაპებით, 1901 წ.), გვ. 4.

² ჩვენ მხედველობაში არ ვიღებთ იმ კანონიკური ხასიათის პასუხს, რომელსაც ის აძლევს გიორგი ჭყონდიდელის შეკითხვებზე (ს ა ბ ი ნ ი ი, საქართველოს სამოთხე, გვ. 432—436; თ. ქორდანია, ქრონიკები, II, 82—83), რადგან ეს არაა მთლიანი ნაწარმოები, არამედ პრაქტიკული რჩევა-დარიგება.

³ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, I², 168—169.

⁴ К. Кекелидзе, Литургические грузинские памятники, стр. 33—36.

აღმაშენებელი, ძე მისი დემეტრე, გიორგი III, თამარ მეფე, შვილნი მისნი გიორგი და რუსუდან და, სახელის მოუხსენებლად, უკანასკნელთა შვილენი. იგულისხმებიან ულუ და ვითი და და ვით ნარინი, რომელთაგან პირველი გარდაიცვალა 1272 წელს, ხოლო მეორე — 1293 წ. ამისა და ხელის მიხედვით, ხელნაწერი XIV საუკუნეში უნდა იყოს გადაწერილი. ექვთიმეს „ლოცვა“ აქ ძალზე დამახინჯებულია, საჭიროა მთელი ფილოლოგიური და ევხოგრაფიული აპარატის მოშველიება, რომ დამახინჯებული სიტყვები აღადგინო, სიძნელეს ართულებს ზოგიერთი გადასულ-გადაღებული სტრიქონი.

უნარობრივად ექვთიმეს ეს ნაწარმოები წარმოადგენს „ლოცვას“, „ლოცვა“ კი არის შედარებით მოკლე ლირიკული ნაწარმოები. ექვთიმეს ეს შრომა შეიცავს ელემენტებს როგორც თხოვნა-ვედრებისა, ისე მადლობისა და დიდების მეტყველებისას. სათაურში მას აწერია: „კჳრიაკესა და ყოველთა დღეთა სათქუმელი“, მასმასადამე, ის არაა შეზღუდული დროითა და ადგილით. ასეთი ზოგადი ხასიათის ნიმუშები ევხოგრაფიაში ხშირი არაა.

შინაარსითა და ფორმით ის მეტად საყურადღებოა. იშვიათად მოიძებნება მეორე „ლოცვა“, რომელიც აღსავეს იყოს ისეთი ღრმა გრძნობით, ფსიქოლოგიური განცდებით, თეოლოგიურ-ფილოსოფიური მოსაზრებებით, მოხდენილი სახეებითა და შედარებებით, მკვერმეტყველურად გამოთქმული აზრებით, როგორც ეს ლოცვაა. აქ თქვენ გესმით მწვავე კენესა თავისი „უღირსების“ შეგნებით დამძიმებული ადამიანისა, რომელიც გულის სიღრმიდან წამოიძახებს: „ვაამე, ვაამე, ვითარ განწირულ არს ცხოვრება ჩემი“; ამავე დროს მას თვალწინ უდგას „ყოვლად სრული, სახიერი და კაცთმოყვარე“ მამა, რომლისადმი მორიდებითა და უაღრესი სიმდაბლით განიპყრობს ხელებს და შესთხოვს: „ვითარცა კაცმან უძღურმან შეგცოდე, ვითარცა ღმერთმან სახიერმან შემინდე“.

ევხოგრაფიის ისტორიამ იცის ისეთი დიდი კლასიკოსები, როგორიც იყვნენ ეფრემ ასური, ბასილი დიდი, იოანე ოქროპირი, იოანე დამასკელი და სხვანი მრავალნი, რომელთა „ლოცვები“ ექვთიმესაც ბლომად უთარგმნია, მაგრამ არც ერთი მათგანის ნაწარმოებს ექვთიმეს „ლოცვა“ არ ჩამოუვარდება; პირიქით, შეიძლება ითქვას, ყოველმხრივ მაღლა დგას მათზე. მასში გაერთიანებულია ღრმა რელიგიური განცდები მორწმუნე ქრისტიანისა, გონებრივი მკვერტელობა მოაზროვნე ადამიანისა და ფაქიზი აღმაფრენა პოეტური გრძნობისა. ავტორს მოხდენილად შეუჯამებია ამ ნაწარმოებში ქრისტიანული ევხოგრაფიის საუკეთესო დამახასიათებელი თვისებები.

საჭიროდ ვთვლით საგანგებო ყურადღება მივაქციოთ ტექსტის ერთ ადგილს. ნაწარმოების ბოლოში ავტორი ზოგადად ჩამოთვლის მსოფლიო ეკლესიის „წმიდანებს“, რომელთა შორის აღნიშნული არიან წმიდანი მამანი ჩუენნი ეფთჳმე, გიორგი, ილარიონ და პავლე. ესენი, რასაკვირველია, ქართველი მოღვაწენი არიან, ისინი ჩამატებული არიან გადამწერის მიერ, რადგანაც ექვთიმე თვითონ თავისთავს ვერ მოიხსენიებდა, როგორც „წმიდანს“, და ვერ იტყოდა: „მეოხებითა წმიდისა მამისა ჩუენისა ეფთჳმისითაო“. ვინ არიან ეს „წმიდანები“? ეფთჳმე და გიორგი არიან, ექვი არაა, ექვთიმე,

ავტორი ამ ნაწარმოებისა, და გიორგი მთაწმიდლები, ილარიონი — ილარიონ ქართველი, მოღვაწე მეცხრე საუკუნისა, ხოლო პავლეს შესახებ გადაქრით ვერაფერს ვიტყვით; ასეთი „წმიდანი“ საქართველოში არ ყოფილა ცნობილი. ხომ არ ჰყავს ამ ინტერპოლაციის ავტორს მხედველობაში იოანე პეტრიწის ძმა პავლე, ავტორი ონომასტიკონური კანონისა, მოღვაწე, საგულვებელია, გელათის მონასტრისა? ¹

მეორე ცალი ამ ნაწარმოებისა მოთავსებულია საქართველოს მუზეუმის H კოლექციაში № 369, § 24. მაგრამ ამ ხელნაწერში ეს ნაწარმოები იმდენად შეცვლილია ალაგ-ალაგ გადამწერისაგან და თან დამახინჯებული, რომ მისი ტექსტის ისტორიის ის უფრო ბუნდოვანსა ხდის, ვიდრე აშუქებს. გადამწერი იქამდეც კი მისულა, რომ მისთვის სათაურში ბასილი დიდის სახელი წაუწერია, თუმცა ბასილის ამისი მსგავსი რამე არ მოეპოვება. ეს, რასაკვირველია, მაჩვენებელია ამ გადამწერის „კომპეტენტურობისა“.

II. ექვთიმე ათონელის ორიგინალური ბერძნული შრომა

ექვთიმე ათონელს დიდი ღვაწლი მიუძღვის ძველი ქართული კულტურის, კერძოდ ლიტერატურის ისტორიაში. თავისი თარგმანებით, რომელთა აღრიცხვაა, მისი ბიოგრაფის სიტყვით, „ქინილა და შეუძლებელ არს“ („ათონის კრებული“, გვ. 27), მან ანაკლულებანება ენისა ჩუენისაჲ აღავსო და რომელნი ესე ბარბაროზად წოდებულ ვიყვენით ელენთა მიერ უსწავლევლობისათჳს და უმეცრებისა ჩუენისა მათთანავე აღგვრაცხნა ღმრთისა მიერ მოცემულითა მით სიბრძნითა თჳსითა“ (გვ. 284). ამ დაუღალავ პატრიოტს, რომელიც სამშობლოს განათლებისა და წარმატებისათვის სანთელივით იწვოდა, გადმოუწერავს თავის ქვეყანაში ყოველგვარი მონაპოვარი იმდროინდელი მოწინავე ბიზანტიური კულტურისა. საყურადღებოა, რომ ექვთიმე იღვწოდა არა მარტო ქართული, არამედ ბერძნული მწერლობის ასპარეზზედაც. როდესაც ამას ვამბობთ, უნებლიეთ ალბათ მოაგონდება ყველას მისი ბიოგრაფიის, გიორგი ათონელის მიერ დამოწმებული ფაქტი, რომ ექვთიმემ ბალაჰვარი, აბუკურა და სხუანიცა რაოდენნიმე წერილნი ქართულისაგან თარგმნა ბერძულადო“ (გვ. 4).

ამთავად ჩვენ გვინტერესებს არა ეს ფაქტი, არა მთარგმნელობა ექვთიმესი ქართულიდან ბერძნულად, არამედ უფრო საყურადღებო გარემოება: ექვთიმე ბერძნულად ორიგინალურ შემოქმედებასაც ეწეოდა თურმე. მართლაც, ამჟამად ჩვენ ხელთა გვაქვს ქართული თარგმანი ექვთიმეს ერთი, შედარებით პატარა, ნაწარმოებისა, რომელიც მას ბერძნულად დაუწერია. ამ შრომას ასეთი სათაური აქვს: წყესი შუენიერი და პატიოსანი, განწესებული წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა ეფთჳმი ქართველისაჲ, თუ ვითარ ჯერ-არს ცხოვრებაჲ დაყუდებულისაჲ გინა მარტოდმყოფისაჲ, რომელი ესე დაუწერა ნეტარმან ბერსა ვისმე, სულიერსა მოწაფესა თჳსსაჲ.

¹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, I², 269.

საიდან ვიცით, რომ ეს თხზულება ექვთიმემ ბერძნულ ენაზე დაწერა? ამას გვატყობინებს ის პირი, რომელსაც აღნიშნული შრომა ბერძნულიდან ქართულად გადმოუღია. ამ უკანასკნელს ამოწერილი სათაურისათვის მიუყოლებია: «ხოლო ჩუენ კელთა მისთა წმიდათა ნუსხისაგან ბერძულისა გარდამოეწერეთ ქართულად, რამეთუ ბერძნისადა დაეწერა წმიდასა მას».

აქედან ჩვენ ვგებულობთ, რომ ექვთიმეს ჰყოლია დაყუდებული ან მარტოდმყოფი მოწაფე, ეროვნებით ბერძენი, რომელსაც უთხოვნია მოძღვრისათვის — დაეწერა მისთვის წესი ცხოვრებისაჲ. ექვთიმეს მართლაც დაუწერია ასეთი წესი, რომელიც ავტორის ნუსხიდან შემდეგ ქართულად გადმოუღიათ.

როდისაა შესრულებული თარგმანი, არ ვიცით; იქნება ის თანამედროვეც იყოს ექვთიმესი. ამას გვაფიქრებინებს ენა და ტერმინოლოგია მისი, აგრეთვე ის გარემოება, რომ ის გადმოღებული ყოფილა თვით ექვთიმეს ხელით შესრულებული ბერძნული ნუსხიდან. ყოველ შემთხვევაში, ეს თარგმანი მეთერთმეტე საუკუნეზე უკვიანესი არ უნდა იყოს. ვინაა მთარგმნელი, ვერ ვიტყვი.

ამ ნაწარმოებთან დაკავშირებით ჩვენ წინაშე ორი საკითხი იჭრება. პირველი: დასაშვებია თუ არა, რომ ექვთიმეს მოწაფედ ბერძენი ჰყოლოდეს? სავსებით დასაშვებია და შესაძლებელია. ექვთიმეს ავტორიტეტი მისი დროის ბერძენთა შორის იმდენად დიდი იყო, რომ, როგორც დღეს ცნობილია, ათანასე დიდს, ათონზე სამონასტრო ცხოვრების ინიციატორს, ანდერძია დაუტოვებია, რომლის მიხედვით, მისი გარდაცვალების შემდეგ, «სულიერ ეპიტროპად» ან მზრუნველად მისი ლავრისა უნდა ყოფილიყო ჯერ იოანე ქართველი, მერე — მისი შვილი ექვთიმე¹. ექვთიმეს ბიოგრაფი, გიორგი ათონელიც, ხომ ამბობს, რომ «ზრუნვაჲ დიდისა ლავრისაჲ, საქმე მძიმე და მრავალფერი, მის (ექვთიმეს) ზედვე იყო, რამეთუ დიდსა ათანასის მისდა მიენდო საურაფი და დახედეჲ და განგებაჲ მისი» («ათონ. კრებ.», გვ. 47). არა მარტო ათანასეს ლავრის, არამედ «მთაწმიდელთა უფროჲსნი საურაფნი მის ნეტარისა მიერ იურებოდეს» (იქვე, გვ. 31) იქამდის, რომ აარცა პროტი, აარცა სხუანი მამასახლისნი, თვნიერ მისისა ბრძანებისა, არარას იქმოდეს, და იშვთი დღე გარდაედის, რომელსა ათი ანუ ათხუთმეტი მამასახლისი არა მოვიდის მის წინაშე» (იქვე, გვ. 47). თუ მთელი მთაწმიდის ბერძნული ბერმონაზვნობა მის ხელმძღვანელობას ეძებდა, რა გასაკვირველია, თუ ცალკეული რომელიმე პირი სთხოვდა მას ასეთ ხელმძღვანელობას და განაწესის გაჩენას?

მეორე საკითხი: შეეძლო თუ არა ექვთიმეს ბერძნულ ენაზე დაეწერა მსგავსი ორიგინალური თხზულება? ოდნავადაც არ გვეიპყება ეს, ეს მას შეეძლო როგორც საერთო მომზადებით, ისე ბერძნული ენის ცოდნითაც. მის მომზადებას ამ დარგში ხელს უწყობდა მის მიერ ნათარგმნი სჯულის-კანონი

¹ Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, S. 124—125; A. Дмитриевский, Описание литургических рукописей, т. I. Түпика, 240.

იოანე მმარხველისა¹, ხოლო ამელაენებს ამ მომზადებას, ერთი მხრით, ის წესი და განგებაა, რომელიც მან «დაუღვია» მის მონასტერს («ათონ. კრებ», გვ. 35—43), მეორე მხრით — მცირედი კითხვა-მიგებაა, რომელი მისცა გიორგი კყონდრდელს². რაც შეეხება ბერძნული ენის ცოდნას, მის ბიოგრაფიაში გადმოცემულია, რომ მამამ მას «პირველად ქართული სწავლა დასწავა და მერმე ბერძნულად გასწავლა ყოვლითავე სწავლულებითა სრულებით» (იქვე, გვ. 25). რადგანაც ექვთიმე ბავშვობიდან ბერძნულ გარემოსა და საზოგადოებაში იზრდებოდა, ქართული ენა მას, ბიოგრაფიის ცნობით, თავდაპირველად თითქოს იმდენად არ ემარჯვებოდა, რამდენადაც ბერძნული (გვ. 25—26). ექვთიმემ რომ ბერძნული ენა ზედმიწევნით იცოდა, ამას ადასტურებს მისი თარგმანები ბერძნულიდან ქართულად და ქართულიდან ბერძნულად.

მნიშვნელობა ამ ახლად აღმოჩენილი ლიტერატურული ფაქტისა მეტად დიდია; ეს ფაქტი ყველაზე მეტად გვითვალისწინებს, რომ კულტურულ-ლიტერატურული ურთიერთობა ქართველებისა ბიზანტიასთან არ იყო ცალმხრივი: ექვთიმეს ხელით ქართველებს მნიშვნელოვანი წვლილი შეუტანიათ ბიზანტიური კულტურის საღაროში.

ექვთიმეს ეს ახლად აღმოჩენილი შრომა მოთავსებულია საქართველოს სსრ-ის ცენტრალური არქივის ქართულ ხელნაწერთა ფონდში, ხელნაწ. № 177, ფ. 10 v — 14 v, რომელიც შემოსულია მოსკოვის ლაზარიათ აღმოსავლურ ენათა ინსტიტუტიდან იმ ხელნაწერებთან ერთად, რომელნიც შეადგენდნენ განსვენებულ პროფ. ა. ხახანაშვილის საკუთრებას. ხელნაწერი ქალაქისაა, ზომით 13×21, 33 ფურცელზე; გადაწერილია ის 1902 წელს ათონზე ალექსი ბაქრაძის მიერ, როგორც ეს ჩანს შემდეგი ანდერძიდან: «1902 წელსა სეკლემბრის თვეშიდ წმიდა ათონის მთასა შინა ახალსა ქართველთ წმიდისა მოციქულისა, მახარებლისა და ღვთისმეტყველისა იოანეს სავანესა გადმოწერილ იქმნა ესე წიგნაკი ძველი ხუცურის ხელნაწერის პატარა წიგნიდამ მუნ მყოფის მღვდლის ალექსი ბაქრაძისაგან» (ფ. 33 v). უეჭველია, ხელნაწერი დამზადებულია პროფ. ა. ხახანაშვილის შეკვეთით, რადგანაც ცნობილია, რომ ა. ბაქრაძეს მისთვის გადაუწერია ათონზე მრავალი ტექსტი იქაური ხელნაწერებიდან³. ძველი ხუცური ხელნაწერი, რომელიც ხელთ ჰქონია ა. ბაქრაძეს, აწერილია, მართალია მოკლედ და შეცდომებით⁴, ა. ხახანაშვილის მიერ იოანე მმარხველის სჯულის-კანონის ქართული თარგმანის გამოცემაში⁵. როდისაა ეს ხელნაწერი გადაწერილი, არ ჩანს არც ა. ხახანაშვილის, არც ა. ბაქრაძის აღწერილობიდან; ანდერძში მხოლოდ შემდეგი ყოფილა ნათქვამი: ამის მწერალსა გიორგის ჯუარის-მტკრთველის შვილსა და დედმამათა მისთა შეუნ-

¹ Н. Заверский и А. Хаханов, *Номоканон Иоанна Постника в его редакциях: грузинской, греческой и славянской*, Москва, 1902 г.

² „საქართველოს სამოთხე“, გვ. 432—436; თ. ჟორდანიას, *ქრონიკები*, II, 82—83.

³ А. Хаханов, *Материалы по грузинской агнологии*, стр. III.

⁴ მაგალითად, «დაყუდებული» მას უთარგმნია *столинии*-ად.

⁵ Н. Заверский и А. Хаханов, *Номоканон Иоанна Постника*, стр. 95—96.

დოს ღმერთმანა. ვინ იყო ეს გიორგი და მისი შვილი, არ ვიცით. შეიძლება აქ ამ თხზულების ბერძნულიდან ქართულად მთარგმნელთანაც გვეკონდეს საკმე-ამ ხელნაწერში, რომელიც 125 ფურცელს შეიცავს, თავმოყრილი ყოფილა კანონიკური ხასიათის შრომები, სხვათა შორის, ექვთიმეს მიერ თარგმნილი და ა. ხახანაშვილის მიერ გამოცემული იოანე მმარხველის სჯულის-კანონი¹, კითხვა-მიგება ექვთიმესი გიორგი ჭყონდიდელისადმი² და კანონი უზიარობლობისა, რომელშიც ნათქვამია: «სომეხთა ეკრძალე, ნუ ასუნდიკოზებ, ნუცა ამზახებ ქართველთა, უკანონო არს». ამ შენიშვნის მიხედვით, რომელიც ქართველის ხელს ამჟღავნებს, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ კანონი უზიარებლობისა არის თხზულება მცნებად და განგებად მსოფლიოთა ხუცესთაგან ბერძნული, რომელი გარდამოსცა ქართულად დიდმან ეფთჳში. ამ თხზულებაში, რომელიც დღეს არსადა ჩანს, სხვათა შორის, იკითხებოდა თურმე: ეკრძალე, სომეხსა და ქართველსა ნუ ასუნდიკოზებ, ნუცა ამზახებ³.

სტატიათა რიცხვი ათონის ხელნაწერში მეტი ყოფილა, ვიდრე ეს ნაჩვენებია ა. ბაქრაძის ნუსხაში. ჩანს, უკანასკნელს აქედან გამოუკრებია ის, რაც აინტერესებდა ა. ხახანაშვილს, ისიც, როგორც ეტყობა, გადმოუწერია არა მთლიანად, არამედ ექსცერპტულად. ექვთიმეს ეს ახლად აღმოჩენილი შრომა მთლიანადაა გადმოწერილი. გადავიდეთ მის ანალიზზე.

თხზულება შეიძლება სამ ნაწილად გაიყოს. პირველ ნაწილში ავტორი ლაპარაკობს თუ როგორ უნდა ეკავოს თავი დაყუდებულს. ის უნდა ცდილობდეს, «რადთა შემოიკრიბოს გონებად თვისა, ესე იგი არ მიმოუანტოს აზრები, არ გააბნოს ისინი ამოდ. ექვთიმე წინასწარ აფრთხილებს თავის მოწაფეს: ყველაფერი, რასაც გადმოგცემ შენ, მე ვეისწავე წმიდათა წერილთაგან და წმიდათა მამათაო. მართლაც, ასეთი მოთხოვნისა და საერთო, საყოველთაოდ მიღებული დებულება ასკეტიკური თეორიისა და პრაქტიკისა, ასკეტიკურ ლიტერატურაში ის ხშირად გვხვდება. მაგალითისათვის შეგვიძლია დავასახელოთ ბასილი დიდის თხზულება «ითიკა»⁴, რომელიც ქართულ ენაზე იმავე ექვთიმეს მიერაა ნათარგმნი. ამ თხზულების ერთ თავში, რომელსაც ეწოდება «სწავლა ღმობიერებისათვის», ბასილი ეუბნება მონაზონს: «რა ჟამს ჯდე სენაკსა შენსა, შემოიკრიბე გონებად შენი» (A 100, A 181, A 394, S 376, იერუს. 14, ათონ. 44).

მეორე ნაწილში ავტორი განმარტავს დაყუდებულის «მეორე საქმეს». ეს არის «მხურვალე და წარუტყუებელი ლოცვა, რომელი განანათლებს გონებასა და წარმატებად მოიყვანებს სულსა». აქ ექვთიმე წინადაუდებს თავის მოწაფეს ლიტურგიკულ «შედევსა ყველა იმ ღვინობისასა», რაც მიღებული იყო საბერძნობაზენო პრაქტიკაში, სახელდობრ: ცისკრისა, მზისა, სამყამისა, ცხრა ჟამისა, შუადღისა, მწუხრისა და სერობისა. ეს «ღვინობანი» შემდეგი

¹ Н. Завоверский и А. Хаханов, *Номоканон Иоанна Постника*, стр. 95—96.

² „საქართ. სამოთხე“, გვ. 432—436; „ქრონიკები“, II, 82—83.

³ თ. ქორდანია, *ქრონიკები*, II, 82; დ. ბაქრაძე, *საქართველოს ისტორია*, გვ. 258—259.

⁴ *Migne, Patr. Graeca, t. XXXI, col. 653—670.*

ელემენტებისაგან შედგებიან: კითხვა კანონისა (დავითნისა) და წიგნისა (პატრიკ-მინეონისა), აგრეთვე მუხლით მოდრეკა. საყურადღებოა, რომ იქვთიმე არ იჩენს ამ შემთხვევაში იმ სისასტიკეს, რაც დამახასიათებელია საერთოდ სამონასტრო წესდებისათვის. ის ანგარიშს უწევს ადამიანის სულიერსა და ფიზიკურ შესაძლებლობას. «უკუეთუ ძალ-გედვას», «რაოდენ ძალ-გედვას», «უკუეთუ შესაძლებელ იყოს», «ფიდრემდის ძალ-გედვას», «რაოდენსაცა ჟამსა შეუძლოა ილოცე, იკითხე და მოიდრიკე მუხლიო, — ეუბნება ის თავის მოწაფეს. «ხოლო უკუეთუ ვერ ძალ-გედვას მუკლთა დრეკაჲ, არა არს ეგოდენ საძიებელ მუკლთა დრეკისაჲ». თუ თვალის სისუსტე (სიბრყვლე) გიშლიდეს კითხვას, მაშინ წიგნთა კითხვის მაგიერ «გალობანი» თქვიო, — ურჩევს მას. მართალია, ამ შემთხვევაში ჩვენ ავტორს რამდენადმე ენმაურება მის მიერ ქართულად ნათარგმნი იოანე მმარხველის პენიტენციალი, მაგრამ მხოლოდ რამდენადმე. ჰუმანიზმის იმ სიმაღლეზე, რომელზედაც ჩვენ ავტორს ვხედავთ, არ ასულა არცერთი წარმომადგენელი ბერძნულ-ბიზანტიური ასკეტიკური პრაქტიკისა.

მესამე ნაწილში ლაპარაკია «ჟამადისათვის», ესე იგი დაყუდებულის საქმელ-სასმელის რეჟიმის შესახებ. ავტორი უთვალისწინებს თავის მოწაფეს, თუ რა უნდა ჯამოს და სვას მან დიდმარხვაში, აღდგომიდან სულიწმიდის მოსვლამდე, მისი მომდევნო პერიოდის სხვადასხვა დღესა და დღესასწაულებში. დაყუდებულის სასმელია წყალი და ღვინო, ხოლო საზრდელი, პურს გარდა, თევზი და წვენი, ზეთითა შეზავებული. ექვთიმეს განაწესში განსაზღვრულია — როდის შეუძლია დაყუდებულს სვას ღვინო და ჯამოს თევზი. ამ მიმართულებით ზოგიერთი ასკეტიკური განაწესი, რომელსაც დღეს ვიცნობთ, დიდ რიგორიზმს იჩენს ხოლმე, ზოგიერთი შედარებით შელავათიანია. ექვთიმეს განაწესში ზოგიერთ შემთხვევაში გამოხმაურებას პოულობს სასმელ-საქმელის რეჟიმი, მიღებული ზემოდასახელებულ იოანე მმარხველის პენიტენციალში¹ და ათონის მონასტრებში². მაგრამ საერთოდ ამ განაწესს უფრო მეტად ახსოვს, რომ მას საქმე აქვს, მართალია, დაყუდებულთან, მაგრამ მაინც ადამიანთან, ამიტომ სასმელ-საქმელის რეჟიმში ის შედარებით მეტ ღმობიერებასა და დათმობას იჩენს. აი რას ეუბნება ექვთიმე თავის მოწაფეს: «რათა მოკლედ ვთქუა საზრდელისათვის, შეძლებისაებრ შენისა გინა უძლურებისა აღმართებლი თავსა შენსაჲ. საეკლესიო-სამონასტრო რეჟიმის ადამიანის შესაძლებლობასთან შეგუების საკითხი ექვთიმეს ისტორიულადაც აინტერესებდა, როგორც ეს ჩანს ბოლოსიტყვაობიდან, რომელიც მან დაურთო მის მიერ ნათარგმნი იოანე მმარხველის სჯულის-კანონს: «ფრიად მძიმე იყვნეს განწესებულნი კანონნი პირველ წმიდათა მოციქულთა მიერ და წმიდათა კრებათა; და წმიდამან მამამან ჩუენმან ბასილი, იხილა რაჲ უძლურებაჲ კაცთა ნათესავისაჲ, ფრიად აღუსუბუქა და შემდგომად ამან ნეტარმან იოანე მმარხველმანო»³. ექვთიმე

¹ ქართული ტექსტის გვ. 62, 64.

² К. К е к е л и д з е, Грузинские литургические памятники, стр. 307—310

³ Заозерский и Х а х а н о в, Номоканон Иоанна Постника, стр. 96: ცენტრ-არქივის ხელნაწ. № 177, 13 v — 14 r.

ამ მიმართულებით კიდევ უფრო შორს მიდის, მის განაწესში რიცხვი დღეებისა, როდესაც დაყუდებულს შეუძლია ღვინო და თევზი იხშიოს, შედარებით მეტია.

III. ექვთიმე ათონელის ბიოგრაფიისათვის

ჩვენს ძველი ლიტერატურის ერთ-ერთი გამოჩენილი წარმომადგენლის ექვთიმე ათონელის მამის სახელი იყო, როგორც ცნობილია, იოანე. ექვთიმესა და იოანეს «ცხოვრებაში», რომელიც გიორგი ათონელის მიერაა დაწერილი, აგრეთვე მათი დროის «აღაპებში» შევიდამდე მოღვაწეა აღნიშნული, რომელნიც ასეთ სახელს ატარებენ. სამწუხაროდ, ყოველთვის ვერ ხერხდება გარკვევა, თუ რომელი მათგანია მამა ექვთიმესი. მეცნიერებაში ამდენ ხანს მიღებული იყო შეხედულება, რომ ექვთიმეს მამა იყო ის იოანე, რომელსაც სხვადასხვა დოკუმენტსა და ხელნაწერთა «ანდერძებში» ე ა რ ა ზ ვ ა ჩ ე ეწოდება. ახლანდელი დოკუმ. ბერძნულში იღვინო ერთ-ერთ თავის საყურადღებო ნარკვევში წამოაყენა მოსაზრება, რომ მამა ექვთიმესი იყო არა იოანე ვარაზეაჩე, არამედ იოანე აბულჰერიტი; პირველი, იოანე ვარაზეაჩე, იყო ძმა იოანე-თორნიკესი, რომელიც ცნობილია როგორც «თჳსია», ესე იგი დედის მხრით მოყვასი იოანე აბულჰერიტისა და მისი შვილის ექვთიმესიო. ამ მოსაზრების დასამტკიცებლად ავტორს გულმოდგინედ და კეთილსინდისიერად ამოუკრებია სხვადასხვა წყაროდან, უმთავრესად ხელნაწერთა «ანდერძებიდან», ცნობები იოანე ვარაზეაჩეს, იოანე-თორნიკესა და იოანე აბულჰერიტის შესახებ¹.

თავისთავად ცხადია, რომ ექვთიმეს ლიტერატურულსა და კულტურულ საქმიანობაში არაფერი შეიცვლება იმით, მის მამას იოანე ვარაზეაჩეს ვუწოდებთ თუ იოანე აბულჰერიტის. მაგრამ, ვინაიდან მწერლის ბიოგრაფიაში ზოგიერთ შემთხვევაში დეტალებსაც მნიშვნელობა აქვს, ჩვენ მოვალე ვხდებით ანგარიში გაუფწოთ ამ ახალ მოსაზრებას და განვიხილოთ, რამდენად საფუძვლიანია ამ მოსაზრების სასარგებლოდ მოტანილი საბუთები.

პირველი საბუთი ავტორისა ასეთია: თუ ექვთიმეს მამა იოანე ვარაზეაჩეა, „როგორ ავხსნათ შეუწყნარებელი სისხლის აღრევა, ამ მოღვაწის მიერ ჩადენილი? მას ხომ «ცხოვრების» მიხედვით ცოლად ჰყავდა აბუჰარბის ქალი, ხოლო ეს აბუჰარბი იყო, მინაწერთა თანახმად, ალალი ბიძა თორნიკესიც და ვარაზეაჩესიც. მაშ იოანე ვარაზეაჩეს, იმავე იოანე ათონელს, ცოლად ჰყოლია ღვიძლი ბიძაშვილი? წარმოუდგენელი და დაუშვებელია“ (გვ. 242—243).

უნდა შევნიშნო, რომ ნათესაური ურთიერთობის თვალსაზრისით ეს საკითხი ვერ გადაწყდება. ნათესაური ურთიერთობა, როგორც ქორწინების დამაყენებელი მიზეზი, სხვადასხვა ქვეყანაში, კერძოდ ჩვენშიაც, სხვადასხვა დროს სხვადასხვანაირად იყო ხოლმე შეფასებული, ამიტომ უძველესი დროის

¹ მ. ბ ე რ ძ ნ ი შ ვ ი ლ ი, იოანე ვარაზეაჩესთვის: ანდები, ი. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შ რ ო მ ე ბ ი, I, 239—249, თბილისი, 1947. აქ უნდა აღვნიშნოთ, რომ მ. ბერძნულში ეს თეზისი წამოყენებული იყო ჯერ კიდევ მ. ჯანაშვილის მიერ («ქართულთა მატრიანე», გვ. 44), რომელიც მის სასარგებლოდ უჩვენებს, მსგავსად მ. ბერძნულში, იმ გარემოებას, რომ იოანე თავის ძმისშვილს ხომ ვერ შეერთავდა.

პრაქტიკაზე თანამედროვე შეხედულების გაღატანა არ იქნება სწორი. ბიძა-შვილის შერთვას ადგილი ჰქონია ჩვენში წარმართულ ხანაში; ტაციტუსი მოგვითხრობს (*Annales XI, 44, 46*), რომ ფარსმან მეფის ქალი ცოლად ჰყავდა მის, ფარსმანის, ძმას მიჰრდატს, — ეს უფრო ახლო ნათესაობაა, ვიდრე ბიძა-შვილური. ადგილი ჰქონია მას ძველად ქრისტიანობის ხანაშიც. აი მაგალითები: 1. მეხუთე საუკუნეში ვახტანგ გორგასალი ანდერძს სტოეებს, რომ მისი და ხვარაზმე ცოლად შეირთოს ამამის ძმის წულმან მისმანა, ესე იგი ბიძაშვილმა, მირიანმა¹. 2. მერვე საუკუნეში ქართლის კათალიკოსს თალაღეს ნება დაურთავს ალბანიის მთავრის ვარაზისათვის, ადგილობრივი კათალიკოსის მიხეილის სურვილის წინააღმდეგ, ცოლად შეერთო თავისი პაპის ვარაზმანის შვილიშვილი, ესე იგი ბიძაშვილი, ვართანუხი². 3. იმავე მერვე საუკუნეში არჩილ მეფემ თავისი ძმის მიჰრის ქალი ცოლად მისცა ამამის ძმის წულსა მისსა. ესე იგი ბიძაშვილს³. ბიზანტიის იმპერატორი კონსტანტინე პორფიროგენიტი გადმოგვცემს, რომ ქართველ ბაგრატიონთა შორის ადგილი ჰქონდა ახლო ნათესავთა შორის ქორწინებას; მას აღნიშნული აქვს ოთხი ასეთი შემთხვევა⁴. გახსენებულის J. Marquart-ის მიერ სხვადასხვა წყაროდან ამოკრეფილი ცნობების მიხედვით, ადარნასე მაგისტროსს (გარდ. 961 წ.) შეურთავს და სუმბატ ერისთავთ-ერისთავისა (გარდ. 988 წ.), ხოლო სუმბატს — და ადარნასესი. სუმბატ არტანუჯელის (გარდ. 889 წ.) მეორე ცოლი ყოფილა მისი ბიძის, ბაგრატ პირველის (გარდ. 876 წ.) შვილისშვილი (ქალი ადარნასესი). ამ სუმბატის შვილის, ბაგრატ მეორის (გარდ. 909 წ.), ცოლი ყოფილა ქალი დავით I კურაპალატისა (გარდ. 881 წ.), მასადაამე, ბიძაშვილი სუმბატის მეორე ცოლისა⁵. აკად. ე. თაყაიშვილს ამ ცნობებში კორექტივი შეუტანია, მაგრამ ფაქტი მასაც დადასტურებული აქვს⁶.

ეს ყველაფერი ხდება დაახლოებით იმავე დროს და იმავე ტაო-კლარჯეთში, როდესაც და სადაც ცხოვრობდნენ და მოღვაწეობდნენ დიდებულნი იოვანე ვარაზეაჩე და აბუჰარბი. რატომ უნდა ვიფიქროთ, რომ იოანე ვარაზეაჩეც ასეთ ქორწინებას ისევე არ შეაფასებდა, როგორც აფასებდნენ მას ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონები? ეს ერთი.

¹ „ქართლის ცხოვრება“, მარიამისეული, გვ. 129 (ე. თაყაიშვილის გამოცემით); ანასეული, გვ. 98 (ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემით).

² Моисей Каганъ а т в а ц и, История Агван, перевод К. Патканьяна, стр. 255; И. Шопен, Новые заметки на древние истории Кавказа и его обитателей, стр. 467.

³ „ქართლის ცხოვრება“, მარიამისეული, გვ. 207—208; ანასეული, გვ. 153.

⁴ De administrando imperio, c. 45; Migne, PG, t. 113, col. 349 A.

⁵ J. Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, S. 434—436.

⁶ სუმბატ დავითის ძის ქრონიკა, 1949 წ., გვ. 30.

⁷ ასეთ ქორწინებას ადგილი ჰქონია ბიზანტიაშიც. მაგალითად, მეშვიდე საუკუნეში იმპერატორს ირაკლის შეურთავს თავისი ბიძაშვილი მარტინა. ასეთ ქორწინებას ან ემხრობულ მზახობას ადგილი ჰქონია სომხეთშიც, მას ამხედრებია ნერსე დიდი (მოსე ხორენელი, III, 20) და ნერსეს მარტვილობის ავტორი (ილ. აბულაძე, ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა IX—X საუკ., გვ. 71).

მეორე — შემდეგი დროის ნათესაური თვალსაზრისით, ასეთი ქორწინება დაუშვებელი იქნებოდა იმ შემთხვევაში, თუ იოანე ვარაზვაჩეს ცოლი ქალი იყო მართლა იმ აბუჰარბისა, რომელიც მის ბიძადა ჩანს, ისე კი ვინ იცის, რამდენი დიდებული იყო იმ დროს ტაოს ქვეყანაში, რომელსაც აბუჰარბი ერქვა! ეს სახელი ამ მხარეში, ჩანს, არც ისე იშვიათი ყოფილა. ეს, თუგინდა, იქიდანაც ირკვევა, რომ აბუჰარბი ეწოდება ვარაზვაჩეს არა მარტო ბიძას, არამედ, 977 წლის «სამოთხის» ანდერძით, ძმასაც.

მეორე მოსაზრება: ვარაზვაჩე და თორნიკე ძმები არიან. თორნიკე (მაშასადამე ვარაზვაჩეც), «ცხოვრებით», არის «თვსი» ექვთიმესი და მისი მამისა, «თვსი» კი, მკვლევარის კონცეფციით, ჩვეულებრივ ნიშნავს არა საერთო ჩამომავლობის მქონე პირს, სისხლით ნათესავს, არამედ ცოლის შერთვის გზით დამოუყვრებულს (გვ. 243). ამის გამო უნდა ვიკითხოთ: ხმარობს კი გიორგი ათონელი, ავტორი იოვანეს და ექვთიმეს «ცხოვრებისა», სიტყვას «თვსი» მხოლოდ და მხოლოდ უკანასკნელი გაგებით? არა! წინამძღვრის გიორგი პირველის შესახებ ის ერთ შემთხვევაში ამბობს, რომ ეს გიორგი იყო «თვსი» ექვთიმესი და მისი მამისა¹, ხოლო მეორე შემთხვევაში იგი მას უწოდებს უკანასკნელთა «ნათესავს»², რაც, საბაბს ლექსიკონითაც, სხვათა შორის, ნიშნავს «ერთისა მშობელისაგან» შთამომავალს. ასეთ პირობებში აღნიშნული საბუთი თავის ძალას ჰკარგავს.

მესამე მოსაზრება: ექვთიმეს მამა იოანე თორნიკეს უწოდებს «ანდერძში» სულიერს და არა ხორციელ ძმას, მაშასადამე, ის არაა იოანე ვარაზვაჩე, რომელიც ხორციელი ძმა იყო თორნიკესი (243). ბერ-მონაზონთა ურთიერთობასა და სამონასტრო ცხოვრებაში «სულიერ ნათესაობას» უფრო მეტი ყურადღება ექცევა, ვიდრე ხორციელს, ამიტომ საკვირველი არაა, თუ ეს ტენდენცია წერილობითს სამონასტრო-საეკლესიო დოკუმენტებშიც იჩენს თავს. მაგრამ ამის გარეშეც საყურადღებოა შემდეგი გარემოება: 977 წელს დამზადებულ ერთ ხელნაწერში, რომელიც დღეს ათონზე ინახება, «ანდერძის» სახით იკითხება: «ქრისტე, აღიდე სულითა მამაჲ იოვანე და შვილი მათი სულიერი ეფთიმე, ამის თარგმანი»³. ნუთუ ის გარემოება, რომ ექვთიმე აქ წოდებულია იოანეს «სულიერ შვილად», ნებას მოგვცემს ვთქვათ, რომ ის არ იყო «ხორციელი» შვილი მისი?

მეოთხე მოსაზრება: «ანგარიში უნდა გაეწიოს იმასაცო», ამბობს ავტორი, «რომ თორნიკე იოანე ათონელს მარტო მოძღვარს უწოდებს» (244). მკვლევარს უნდა ამით გვითხრას შემდეგი: იოანე ვარაზვაჩე რომ ყოფილიყო ექვთიმეს მამა, თორნიკე მას მარტო მოძღვრად კი არ მოიხსენიებდა, არამედ ძმადაცო. ამ შემთხვევაში ჩვენ შემდეგი გარემოება უნდა გვახსოვდეს: ოფიციალურ სამონასტრო ენაზე წინამძღვარი მონასტრისა, როგორც იყო ექვთიმეს

¹ ცხობიერება იოვანესი და ეფთემესი, «ათონის კრებული», გვ. 22.

² იქვე, გვ. 56, 62.

³ R. P. Blake, Catalogue des manuscrits géorgiens de la bibliothèque de la Laure d'Iviron au mont Athos, № 32; А. Ц а г а р е л и, Сведения, I, № 49.

მამა, ამ მონასტრის მოღვაწეთათვის, მათ შორის ძმისთვისაც, პირველ ყოვლისა არის მოძღვარი, ამიტომ ყოველთვის სავალდებულო არაა დოკუმენტებში მათთან ნათესაური კავშირის აღნიშვნა.

მეხუთე მოსაზრება: ავტორს მოჰყავს «განძის» უძველესი ხელნაწერის გადამწერის, გლახაკი მიქაელის მიერ, იოანე-თორნიკეს სახელით დაწერილი ანდერძიდანა შემდეგი სიტყვები: «მოიკსენენით... პირველად მოძღვარი ჩემი იოვანე აბულ-ჰერით და ძმა ჩემი იოვანე ვარაზეაჩე». აბულ-ჰერით, ამბობს მკვლევარი, არის სახელი ექვთიმეს მამის იოანესი, როგორც ეს დამოწმებულია სვინაქსარში A 222: «ამასვე დღესა მიცვალებად ნეტარისა მამისა ჩუენისა იოანესი, ევთიმეს მამისა, ჰეშმარიტისა მის მონაზონისა და ქრისტეს ნებისყოფელისაჲ, რომელსა პირველად აბულ-ჰერით ერქუა ერისმთავრობასა»¹. მაშასადამე, ასკვნის ის, «განძში» დასახელებულია ექვთიმეს მამა იოანე აბულ-ჰერით ცალკე, როგორც მოძღვარი თორნიკესი, და იოანე ვარაზეაჩე ცალკე, როგორც ძმა ამავე თორნიკესი (გვ. 245). უნდა შევნიშნო, რომ ეს არგუმენტი ყველაზე უფრო მძლავრია მკვლევარის არგუმენტთა შორის, მაგრამ უძლეველი მაინც არ არის. თუ «განძის» ანდერძის შინაარსს ჩავუყვირდებით, უთუოდ დავინახავთ მისი ავტორის უვიცობას, რომელიც ანელებს მისდამი ნდობას. მართლაც, აქ, პირველ ყოვლისა, არეულია ქრონოლოგიური ცნობები: «განძი», ერთი ცნობით, გადაწერილია «დასაბამითგან წელთა 699», ესე იგი 992 წელს (6500—5508). ხოლო მეორე ცნობით — «ქორონიკონსა სა» ან 981 წელს (780+201). რომელს დავუჯეროთ? შემდეგ: ავტორი ანდერძისა ამბობს, რომ განძი დაგვდევს ჩუენ წმიდათა და დიდთა სოფლიოთა ექუსთა კრებათა». ეს ნიშნავს: «განძი» შედგენილია ექვსი მსოფლიო კრების მიერ. ჩანს «ანდერძის» ავტორს არავითარი წარმოდგენა არ აქვს ამ წიგნზე, მან არ იცის, რომ მეოთხე, მეხუთე და მეექვსე მსოფლიო კრება სპეციალურად არ ეხებოდა ამ წიგნში აღძრულ ტრიადოლოგიურ საკითხებს, მან არ იცის, რომ ავტორი ამ თხზულებისა არის კირილე ალექსანდრიელი (გარდაიცვ. 444 წელს). განა შეიძლება ვენდოთ იმ ადამიანს, რომელიც ამისთანა რამეებს ამბობს, და ვთქვათ, რომ ის ზუსტად ერკვევა იოანე აბულ-ჰერითისა და იოანე ვარაზეაჩეს ვინაობისა და მათდამი თორნიკეს დამოკიდებულების საკითხებში? არავითარ შემთხვევაში! მით უმეტეს, თუ გვეხსოვება, რომ ეს ადამიანი ყველაფერს ამას წერს ძალიან შორს ათონისა და მის მიერ ნახსენები პირებისაგან, სახელდობრ — ქუეყანასა კარნისასა — თეოდოსიოპოლს ან არზრუმში. ეს ერთი. მეორე: რა გარანტია გვაქვს ჩვენ ვიფიქროთ, რომ იოანე აბულ-ჰერით და იოანე ვარაზეაჩე, რომელნიც «ანდერძში» სხვადასხვა პირებად არიან წარმოდგენილი, ერთი და იგივე პირი არაა? ხომ შეიძლება, რომ აბულ-ჰერით მეორე, შერქმეული სახელი იყოს იოანე ვარაზეაჩესი, მით უმეტეს, რომ, სვინაქსარის ნუსხების ცნობით, ასეთი სახელი ექვთიმეს მამას რქმევია «ერის-მთავრობასა» მხოლოდ? ორმაგი სახელის ტარება

¹ ეს «სახსენებელი» შეტანილია გიორგი ათონელის «სვინაქსარის» ყველა ნუსხაში და არა მარტო A 222-ში.

იმ დროს იშვიათი არ ყოფილა. მართლაც, ექვთიმეს მომდევნო წინამძღვარს გიორგი პირველს, რომელიც იყო «თვსი» იოანესი და ექვთიმესი, ბერძნული წყაროების ცნობით, ერისკაცობაში რქმევია თორნიკე და ვარაზვაჩე¹.

როგორც ვხედავთ, მოტანილი საბუთებით ვერ ირყევა მეცნიერებაში მიღებული და გავრცელებული შეხედულება, რომ ექვთიმე ათონელის მამა იყო იოანე ვარაზვაჩე, რომელსაც «ერისმთავრობისას» რქმევია აგრეთვე აბულ-ჰერით. მართლაც, ექვთიმეს მამის ვარაზვაჩეობას გვაფიქრებინებს ის გარემოებაც, რომ «თვსი» მისი გიორგი, რომელიც ექვთიმეს შემდეგ არჩეულ იქნა წინამძღვრად, ბერძნული წყაროების ცნობით, როგორც ზემოთ აღვნიშნე, ყოფილა აგრეთვე ვარაზვაჩე. ხოლო «ანდერძი» 977 წელს გადაწერილი თხზულებისა, რომელიც ექვთიმეს უთარგმნია², არა მარტო გვაფიქრებინებს, არამედ გვარწმუნებს და გვიმტკიცებს, რომ მამა ექვთიმესი არის სწორედ იოანე ვარაზვაჩე, ძმა თორნიკესი. აქ ჩვენ ვკითხვლობთ: «ლოცვასა მოგვკსენნით მე, იოვანე, და სულიერად და კორციელად ძმაჲ ჩემი იოვანე თორნიკე ყოფილი და შვილი ჩემი ეფთიმი». საქმე ისაა, რომ, გარდა იოანე ვარაზვაჩესი, სხვა ძმა იოანე-თორნიკეს არ ჰყოლია. ამ მოწმობის ძალას ვერ შეარყევს ვერავითარი ცდა მისი სხვანაირად გააზრებისა და ფიგურალურად გაგებისა (გვ. 248). ასე რომ, ექვთიმეს მამად ჯერჯერობით ისევე იოანე ვარაზვაჩე უნდა დარჩეს.

სტალინის სახელობის

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 1950. XII. 19)

К. С. Кекелидзе

Некоторые вопросы о жизни и деятельности Евфимия Афонского

Резюме

Настоящая работа ставит себе целью выяснить некоторые вопросы относительно выдающегося деятеля древнегрузинской культуры и литературы Евфимия Афонского (сконч. в 1028 г). Она состоит из трех частей.

В первой части анализируется одно, неизвестное до сих пор, оригинальное произведение лирического характера, названное в рукописи «Молитвой». До сих пор мы знали Евфимия как переводчика, открытием этого

¹ П. Успенский, История Афона, ч. III, Киев. 1877, стр. 304, 306.

² ბ ლ ე ი კ ის კ ა ტ ა ლ ო გ ი თ № 32, ც ა გ ა რ ლ ის კ ა ტ ა ლ ო გ ი თ 49.

произведения выясняется, что он был вместе с тем глубоко мыслящий оригинальный писатель.

Во второй части выясняется, что Евфимий не только переводил с греческого на грузинский и с грузинского на греческий, но и писал на греческом языке оригинальные произведения. В настоящее время открыто одно такое произведение Евфимия, написанное им, как указано в заглавии, по-гречески для своего ученика-грека, а потом, может быть и при жизни автора, переведенное кем-то на грузинский язык. Сочинение, дошедшее до нас в грузинском переводе, называется так: «Правила для отшельника». Достойное внимания во многих отношениях, оно показывает, что Евфимий, проникнутый чувством благородного гуманизма, чужд был ригоризма и крайностей византийского аскетизма.

В третьей части обсуждается вопрос об отце Евфимия. До сих пор принято было в науке думать, что отцом его был Иоанн Варазваче, брат победителя Варды Склира Торникия, но недавно появилось мнение, что этот Иоанн был не Варазваче, а Абул-херит. В результате обсуждения этого мнения констатируется, что принятый в науке взгляд должен остаться в силе.
